

Gospodarska poslovna odklonskost

(ali koristne malverzacije in nezakonitosti v gospodarstvu)

Janez Pečar*

Največje hudodelništvo ni storjeno zaradi pridobivanja potrebnega, marveč zaradi preobilnega.

Aristotel**

V družbeno-političnem življenju pri nas se verjetno še nikoli nismo toliko ukvarjali s škodljivimi pojavi v gospodarskem poslovanju kot prav letos, ko so ob ocenah gospodarjenja zelo kritično obravnavali tudi nezakonitosti. Ker je krepitev zakonitosti v gospodarskem delovanju pred nekaj leti načelo tudi pismo tov. Tita in izvršnega biroja CK ZKJ, se je hkrati znova ugotavljalo, »da niso še popolnoma odpravljene stanje in odnosi iz prejšnjega obdobja in tudi ne odstranjeni vsi vzroki in pojavi, ki jih je realno možno preprečiti«¹. Pri tem pa »ne moremo biti zadovoljni s stanjem zakonitosti v gospodarstvu, s skupno usposobljenostjo samoupravnih družbenih in državnih organov za izvajanje zakonov in predpisov in z dejavnostjo subjektivnih sil naše družbe«².

Skratka, znova se opozarja na odločnejši nastop zoper nezakonito prilaščanje družbenega premoženja, na uveljavljanje nadzorstva nad dogodki, na pomen družbenega premoženja in razmerje do njega in podobno, še posebno glede na predvideni družbeni razvoj; le-ta samo deloma poteka v skladu z dogovorjenimi nalogami iz resolucije o družbeno-gospodarski politiki SR Slovenije in resolucije o temeljnih skupne gospodarske in socialne politike v SFRJ iz leta 1975.³

Preteklost je pokazala, da zlasti glede stanja zakonitosti v gospodarstvu, reakcije ustreznih državnih in samoupravnih organov zoper odklonskost na tem področju in političnega obravnavanja poslovnih pojavov napredujemo v nekakšnih sunkih; v danih trenutkih se ostro obsoja nekaj, kar je bilo prej ob istih predpisih in istem nadzorstvu vsakdanje, »dopustno« in nič nenavadno, in ko »se je načelo smotrnosti in koristnosti

postavljalo pred načelo zakonitosti«⁴. Čeprav boj za spoštovanje zakonitosti v gospodarstvu poteka že desetletja (toda v zadnjih letih občutno bolj kot prej), njegovi izidi niso vedno spodbudni. Pojavi so taki po svoji naravi in tolikšni po svojem obsegu, da ob že tako kritičnem stanju gospodarstva povzročajo resne motnje, zato se postavlja vprašanje, kdo naj plačuje ceno za nedoseganje sprejetega (če je to realno) ali za nemožnost doseči načrtano in kako ter ali ni tako stanje že kriminogeno.

Sestavek izhaja iz podmene, da je odklonskost, ki jo obravnavamo, tudi odsev gospodarskega stanja in razvoja ter da je treba možnosti zanjo iskati v družbi, ki ustvarja družbeno gospodarska in politično konfliktna razmerja nasproti svojemu materialnemu temelju.

Pri tem se ne spuščamo v razmišljanje o morebitnem razločevanju kriminalnosti belega ovratnika, poklicnega kriminala, gospodarske kriminalnosti, poslovne odklonskosti, koristnih malverzacij, nezakonitosti v gospodarstvu, intelektualne kriminalnosti itd., kar je v marsičem različen izraz za isto reč, hkrati pa ima vsako svoje posebnosti. Operacionalno in za naš namen imenujemo obravnavane pojave z izrazom poslovna odklonskost — ne glede na to, ali gre za skupinskolastniško ali osebno neupravičeno prilaščanje družbenega premoženja in celo za druge odklone, ki v pravu še niso sankcionirani pa so amoralni in nesocialistični ali nasprotujejo poslovnim navadam in morali.

Mislimo na poslovno odklonskost kot skupnost pravno sankcioniranih ravnanj (kazniva dejanja, prestopki in prekrški), kršitev poslovnih navad in morale ter vedenje, s katerim se gospodarska razmerja zlorabljajo v skupinske ali osebne koristi in škodujejo gospodarski ureditvi. Poskus te določitve je samo operacionalen, samo za to priložnost, in je daleč od tega, da bi »gospodarsko poslovno odklonskost« razmejili od tistega, kar to ni. Definiranje škodljivih pojavov v gospodarstvu že od pojma kriminalnost belega ovratnika pa do današnjega dne ustvarja najrazličnejše dvome in dela preglavice⁵. Toda razpravljanje o tem ni naš namen.

Sestavek se ukvarja predvsem z vzroki in posledicami pojavov s pomočjo kazuistike in* mu za izhodišče niso bili uradni statistični podatki, ki

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

** V svojem delu »Politika« — V navedbi: Bloch Herbert in Geis Gilbert: Man, Crime and Society, N. Y. 1962, s. 398.

¹ Iz sklepov predsedstva CK ZKJ, Komunist 2. junija 1975, s. 16.

² Iz sklepov IK predsedstva CK ZKS, prav tam, s. 17.

³ Glej o tem: Resoluciji: Ur. l. SRS 458-39/74 z dne 31. 12. 1974 in Ur. l. SFRJ 1094-66/74 z dne 27. 12. 1974.

⁴ Glej tudi intervju s Frankom, Delo, 14. 6. 1975, s. 21.

⁵ O pojmu gospodarske kriminalnosti glej npr. Kobe, s. 159, Atanacković, s. 69, Vračar, s. 44, Bossard, s. 91 itd.

vsaj takšni, kot so, ne povedo vsega, hkrati pa »jih ni mogoče uporabljati v javnosti, ker so zadeve še v postopku«.

1. DRUŽBENO-GOSPODARSKI POLOŽAJ

V zadnjih letih, še posebej pa leta 1975 so ocene⁶ gospodarskega položaja izredno kritične in opozarjajo predvsem na naslednje pojave: inflacijo, primanjkljaj v plačilni bilanci, nelikvidnost, nepokrite naložbe in preširoko investiranje, neravnotežje med ponudbo in povpraševanjem, nekorektno gospodarjenje in vrsto drugih dogodkov (ne nazadnje tudi na poslovno odklonskost), ki ovirajo jugoslovansko gospodarstvo in ustvarjajo odklone od začrtanih poti, sprejetih v resolucijah in sklepih državnih in partijskih organov.⁷ Čeprav hkrati ne gre prezreti mednarodne gospodarske krize, se ugotavlja, da na nezadostno stanje gospodarstva in neuresničevanje temeljnih smotrov resolucij in sklepov vplivajo še: nepravočasnost ukrepov, njihova delnost in polovičnost, neučinkovito nadzorovanje, kompromisarstvo in neizpolnjevanje ukrepov. Položaj v letu 1975 je postal težji kot prej in bi lahko povzročil politične posledice.

Inflacija je tolikšna, da sproti podira pripravljene ukrepe in je v primerjavi z državami s podobnim gospodarskim razvojem enkrat večja. Izhaja tudi iz strukturalnega neskladja v družbeni reprodukciji, ki je nastajalo že desetletja, poraja pa rast cen, močno investiranje in druge pojave, ki škodljivo delujejo na ravnanje subjektov pri ustvarjanju dohodka in gospodarjenju s stvarmi. To so tudi: čezmerna poraba, prednost dolžnikov pred upniki, izgubljanje narodnega dohodka nasproti mednarodnemu položaju, razrednotenje denarnih sredstev itd., da ne omenjamo posledic, ki nastajajo v razmerju med ljudmi, socialnih problemov, oviranja spodbud v ustvarjalnosti in storilnosti in podobno.

Primanjkljaj plačilne bilance kaže v zadnjem času sicer manjše nesorazmerje med izvozom in uvozom, toda mednarodna konkurenca, cene, nepravočasni trgovinski ukrepi, pa tudi neiznajd-

ljivost, počasnost, neprilagodljivost itd. še zdržujejo neugoden položaj, ki zaostruje težave, zlasti v trgovini, in zmanjšuje gospodarski učinek. V Sloveniji je bila v prvih petih mesecih leta 1975 vrednost uvoza v primerjavi z istim časom lani večja le za 7,8 %, izvoz pa za 22,5 %. Primanjkljaj v plačilni bilanci je eno največjih gospodarsko-političnih vprašanj tega časa.

Z nelikvidnostjo so povezani zlasti neugodna upniško-dolžniška razmerja, preobsežno vlaganje, kopičenje zalog (v prvih šestih mesecih tega leta so zaloge končnih izdelkov za 4/5 večje, kot so bile lani v istem času), prepočasno prilagajanje trga itd. Ukrepj zoper to pogosto delujejo bolj na posledice kot na vzroke in dajejo učinke tam, kjer niso bili predvideni.

Nepokrite naložbe izhajajo predvsem iz miselnosti, da je mogoče vlagati več, kot dejansko zmoremo. Tako se je v prvih petih mesecih 1975 v Sloveniji nasproti enakemu obdobju lani investicijska poraba povečala za 50 %, to je na obseg, ki je daleč nad dejanskimi možnostmi. Nepokrite naložbe, preširoko vlaganje, navidezno pokrite naložbe itd. slabšajo plačilno bilanco, povzročajo kopičenje zalog, spodbujajo inflacijo, omogočajo neustrezno prelivanje sredstev v neprioritetne dejavnosti in sploh peljejo v gospodarsko nestabilnost. Nepokrite naložbe v prioritethnih razvojnih področjih znašajo v letu 1975 in 1976 nad 1000 milijard starih dinarjev, na drugih pa so, kot ugotavljajo, lahko še nekajkrat večje. Pri tem pa se dogaja, da so vse naložbe družbenega standarda (bazeni, stadioni, dvorane itd.) pokrite, nepokrite pa ostajajo primarne naložbe v gospodarske objekte.

Neskladnost med ponudbo in povpraševanjem ni brez povezave z vlaganjem, uvozom, stroški in sploh proizvodnjo. Nekatere vrste proizvodnje, npr. avtomobilska industrija, »bela tehnika«, pohištvena industrija itd., že zadoščajo domačemu povpraševanju, hkrati pa tudi svetovna gospodarska kriza vpliva na zmanjševanje povpraševanja na domačem trgu. Po drugi strani pa premajhne naložbe v energetiko in prometno infrastrukturo močno zavirajo gospodarski razvoj.

Nekvalitetno gospodarjenje je prav tako odsev stanja, v katerega smo zašli, in se izraža predvsem v naslednjem: storilnost se je zmanjšala, življenjski stroški pa izredno povečali. Proizvodnja narašča počasneje, število zaposlenih pa raste. V industriji se zaradi neupravičenih ali bolezenskih izostankov izgubi dva dneva na mesec pri

⁶ Glej zlasti: Sklepi predsedstva CK ZKJ, Stališča in sklepi IK predsedstva CK ZK Slovenije, Stališča predsedstva in IO RK SZDL Slovenije, Stališča in predlogi ukrepov IS skupščine SR Slovenije ter izjave Čehovin, Djuranović, Dragan, Franko, Marinc, Popit in drugi — navedeni v uporabljenih virih na koncu stavka.

⁷ Glej opombo pod 3 in 6.

vsakem zaposlenem. V tej panogi je dve tretjini avtomatičnega in polavtomatičnega orodja (41 % orodja ni starega več kot pet let), toda industrija teži k delu v eni izmeni, medtem ko šole k dveh. Ne glede na vse to pa so se denarni prejemki prebivalstva v prvih petih mesecih tega leta povečali za 30,5 %, dohodki splošne porabe za 39 %, skupne porabe pa za 40 % (hkrati se ugotavlja, da nas država preveč stane). Pridobljene devize se uporabljajo za proizvodnjo za domači trg. Nekateri delovne organizacije zapuščajo mednarodne trge, ki so si jih pred leti pridobila z velikim vlaganjem in težko. Ne izrabljamo naravnih in gospodarskih možnosti. Marsikaterega reprodukcijskega materiala in opreme ne bi bilo treba uvažati. Primarno izdajanje denarja je zelo visoko, hkrati pa tudi slabo porazdeljeno. Proizvodnja kmetijske in nekaterih drugih panog je na dokaj nizki ravni. Nastajajo nagnjenja k proizvodno-tržnemu zapiranju, šibki povezanosti proizvodnih sil, skupinskim lastninskim hoteljem in drobnolastninski proizvodnji.

Precejšnje število delovnih organizacij je slovalo z našo emigracijo v tujini, ta pa ima pri tem tudi svoje protijugoslovanske namene.

Še posebej pa poudarjajo: neizrabljanje notranjih rezerv, slabo organizacijo dela, prešibko pripravljenost in ustvarjalnost, premajhno uporabo znanstvenih dosežkov, nesmotrno poslovanje in neracionalnost, neustrezno politiko zaposlovanja in premalo učinkovit sistem nagrajevanja po delu.

Tako gospodarjenje marsikoga ne spodbuja dovolj za to, da bi več, bolje in kakovostneje delal, marveč prav nasprotno. To pa so tudi razlogi za morebitne hude in resne gospodarske, socialne in politične težave.

Druge kritične ocene našega družbeno-gospodarskega življenja načenjajo še neoskrbljenost gospodarstva z nekaterimi vrstami reprodukcijskega materiala, rast proizvodnih stroškov, nestabilnost, neustrezna sestava proizvodnje, neizpolnjevanje skupnih stališč in sprejetih sporazumov (pri tem gre sicer v sporazumih in dogovorih za samoupravne rešitve — v praksi pa se dela po starem), nevarčevanje in razsipništvo, tiskanje denarja za pokritje naložb, neracionalnost administrativnih posegov, prevelika hotenja v načrtovanju prihodnosti, neučinkovitosti v uresničevanju stabilizacijske politike itd. Hkrati se omenja in preganja liberalizem, tehnokratizem, birokratizem, nacionalizem, etnocentriizem, lokalizem, partikularizem in podobno politično

zaznamovane pojave v gospodarskem in političnem življenju ter odpore zoper uresničevanje ustavnih sprememb.

2. POSLOVNA ODKLONSKOST KOT (MOGOČ) ODSEV SPLOŠNIH DRUŽBENO-GOSPODARSKIH RAZMER

Inflacija najbolj prizadeva revne, tista območja države, ki so slabše razvita, in gospodarsko najbolj šibke delovne organizacije. Ker številni žele s čim manj dela živeti čim bolje in na račun drugih, prihaja do konfliktov z razglašanimi načeli; kršijo jih tudi tisti, ki bi jih morali najbolj spoštovati in ki so se zanje zavzemali. Krajevne koristi in posamični interesi povezujejo tehnokratizem v delovnih organizacijah z birokratizmom v družbeno-političnih skupnostih⁸. Pospešeno in včasih celo nesmotrno se spreminja zakonodaja, to pa otežuje proizvodnjo in menjavo ter ustvarja kriminogena stanja. Liberalistično in strpno razumevanje poslovnega življenja, zlasti glede »koristnih malverzacij«, pa ustvarja kriminal in odklonskost v prid ožjim skupinam ali posameznikom. Kolikor ne gre še za krizo v odločanju, kadar so samoupravne sile odrinjene, pa je toliko bolj očitna tudi kriza pri izpolnjevanju sklepov.

Glede na splošno ozračje v gospodarskem življenju, v katerem si poslovni ljudje, pa tudi marsikateri samoupravni organ, po svoje in mimo pravnih norm ter navad, kroje usodo v »boju za obstanek«, se postavlja vprašanje, ali ni tovrstna odklonskost lahko tudi posledica razmer in ali takšno stanje družbe ne prispeva k njeni lastni viktimizaciji, ker položaj sam spodbuja, napeljuje, zapeljuje ali celo sili k vedenju, ki je nasprotno od pričakovanega. V poštevu prihaja zlasti razmišljanje o vlogi in prispevku gospodarskega stanja družbe, državnih pravnih norm in samoupravnega prava, zmožnosti in ustreznosti nadzorstva, zaostalosti v gospodarjenju itd.

Gospodarsko stanje — neugodno kakršno je, slabi gmotno podlago samoupravljanja, izpodkopa prizadevanja poštenih in delavnih še posebej, če je veliko skupin in posameznikov, ki si dohodek ustvarjajo na način, ki ni odvisen od dela. »Podjetniški interes«, iz katerega so se porajale nezakonitosti in škodljivstvo, je postal

⁸ Glej posvetovanje o tehnokratizmu in samoupravljanju v Predvoru dne 23. 5. 1975.

sinonim za poslovno uspešnost in ni korumpiral le posameznih poslovnih ljudi, marveč ne tako redko tudi kako (krajevno) politiko. Nevarna je tudi psihoza, v kateri se ljudje močneje angažirajo v delitvi dohodka kot pa v njegovem ustvarjanju.

Državne pravne norme in samoupravno pravo pogosto vsebujejo instrumente gospodarske politike tudi nepravčasne, nepremišljene, pomanjkljive, nedodelane, če ne sploh zastarelih, nedoslednih, togih itd. Ti naravnost spodbujajo k nepravilnemu in nezakonitemu poslovanju. Spreminjanje, dopolnjevanje, zamenjavanje, odpravljanje in ponovno izdajanje predpisov pa lahko ustvarja več nereda in negotovosti kot pa reda in organiziranosti ter smotrnosti pri gospodarjenju, še posebno, ker nenehno spreminjanje pravil vedenja, sožitja in obveznosti vpeljuje neneake možnosti. Poleg inflacije denarja imamo tudi inflacijo norm. Tak položaj ustvarja možnosti za miselnost, da je nespameten, kdor spoštuje pravo. Nespoštovanju predpisov pa sledi neizpolnjevanje potrebnega nadzorstva.

Državno in samoupravno nadzorstvo s svojimi pomanjkljivostmi na vseh ravneh dopušča veliko gospodarskih prestopkov in nezakonitih ravnanj. »Organi nadzorstva ne opravljajo učinkovito svoje vloge, zato niso dovolj usposobljeni, včasih se kaže tudi oportunistem in ogibanje odgovornosti.«⁹ Neprimerna kaznovalna politika celo spodbuja nezakonito ravnanje¹⁰ »Pri gospodarskih prekrških se posebno kaže povezava tehnokratskih vrhov v delovnih organizacijah s tehnokratskimi vrhovi v bankah, državnih organih in celo v pravosodju«¹¹. Samoupravno nadzorstvo pa je šele v razvoju in zato še ne prihaja v poštev kot učinkovit mehanizem za zatiranje poslovne odklonskosti.

Zaostalost v gospodarjenju, ki se kaže v nezadostni razvitosti proizvodnih sil, neugodni kvalifikacijski in izobrazbeni sestavi, nizki storilnosti, obrtniški miselnosti, neuporabi znanstvenih dosežkov, nizkem številu izumov, proizvodno-tržnemu zapiranju itd., ob velikih željah in zgledivanju po poslovnosti v kapitalističnem svetu, sili k malverzacijam in navdihuje kriminal, ker je treba marsikdaj doseči več, kot dopuščajo

⁹ Sklepi predsedstva CK ZKJ, Komunist, 2. junij 1975, s. 16.

¹⁰ Dosleden boj proti nezakonitim pojavom, IK CK ZK Slovenije, Komunist, 2. junija 1975, s. 17.

¹¹ Grubiša, nenatisnjeno predavanje na posvetovanju o teokratizmu in samoupravljanju, Predvor.

lastne zmogljivosti posameznih skupin oziroma delovnih kolektivov.

Ob morebitni konkurenci, v boju za obstanek, v težavnih gospodarskih pogojih, pod pritiskom raznih dajatev in davščin, ob morebitnih izgubah zaradi inflacije, nelikvidnosti, pritiska tržnih zakonov, slabega gospodarjenja, ugodnega družbenega ozračja za kršitve predpisov in poslovnih moralnih norm, medsebojne povezanosti neučinkovitosti z nezakonitostmi, pretiranih želja in iskanja izhoda iz zagate gospodarskih razmer posameznih delovnih organizacij, posnemanja zahodnega trgovskega sveta, ureditve, katere namen je nenehno pridobivanje dohodka, navidezni nevidnosti in množičnosti žrtev itd. se **poslovna odklonskost pogosto kaže kot normalna reakcija normalnih ljudi na nenormalne gospodarske razmere**.

»Nekatere stopnje družbene sestave porajajo okoliščine, v katerih je kršitev družbene norme normalen odgovor«¹². Čeprav tovrstne odklonskosti ni mogoče opravičevati in ne zagovarjati njenih nosilcev, pa je kriminalnost lahko v marsičem posledica širšega razvoja razmer, ker se gibljejo v škodljivih smereh ter povzročajo, omogočajo in spodbujajo pojave, kakršni so. »V gospodarstvu namreč vlada nepretrgan boj, kjer je namesto solidarnosti človek človeku — volk«¹³. Da sta gospodarstvo in morala v spopadanju, pa je ugotovil že Marx, po njem vsak izmed njiju pomeni »določeno odtujenost človeka in vsak določa poseben krog odtujene dejavnosti bitja, vsak se kaže odtujeno nasproti drugi odtujenosti«¹⁴.

Družbeno-gospodarske razmere torej vplivajo na kriminalnost, kajti posameznika in njegovih skupin ni mogoče ločiti od družbe, njenih razmer in kulture (čeprav lahko tudi določene subkulture poslovne odklonskosti). Po Marxu in Engelsu pa »za kriminal ne bi bilo treba kaznovati posameznika, marveč bi morali bolj odstranjevati protidružbene vire kriminalnosti...«¹⁵, ti pa so v našem primeru, predvsem v gospodarstvu.

3. NEKAJ ETIOLOŠKIH IN FENOMENOLOŠKIH VPRAŠANJ

Čeprav odkrita poslovna odklonskost v našem gospodarskem življenju po ocenah poznavalcev

¹² Spencer: A Study of incarcerated white collar offender, *White Collar Criminal*, s. 337.

¹³ Lukić, s. 457.

¹⁴ Prav tam, s. 459.

¹⁵ Spencer, v *Criminology in Transition*, s. 233.

stanja še zdaleč ne pomeni dejanskosti, saj je npr. »na tone falsificiranih listin in lažne dokumentacije«¹⁶ pa nam »znano« nakazuje morebitni obseg pojavov in njihovo nevarnost tudi po etioloških in fenomenoloških plateh. Ker je poslovna odklonskost tak ali drugačen odsev gospodarskih gibanj v vseh njihovih razsežnostih, gre v marsičem iskati tako vzročnost kot oblike prav v zvezi z gospodarskim poslovanjem in razmerami v gospodarstvu sploh. Hkrati pa gre znova spomniti na izjave nekaterih naših najvidnejših državnih in partijskih voditeljev (npr. govor predsednika Tita v Splitu maja 1962) o razločkih v pojmovanju zasebne lastnine nasproti družbeni; to pomeni, da s kolektivizacijo oziroma podružbljanjem lastništva nad rečmi pri upravljalcih ni sledil ustrezen proces oblikovanja zavesti o ravnanju z dobrinami, ki niso zasebne. Če odklonskost te vrste, tako »koristne malverzacije« kot najbolj vulgarno zasebno prilaščanje, kaže še na moč odločanja v delovnih organizacijah, lahko govorimo »ne o združevanju dela, marveč o združevanju kapitala in delovne sile«¹⁷, pri tem pa si nekatere skupine ali posamezniki prilaščajo oblast nad drugimi tudi z nezakonitim poslovanjem in prilaščanjem dobrin, ki niso njihove in sicer prav zaradi položajev, ki jim to omogočajo.

a) Etiologija

O etiologiji poslovne odklonskosti je za naše razmere precej več spoznanj, ki izhajajo iz gospodarskih poslovnih in družbeno-političnih silnic. Zadnje čase, čeprav nam tako imenovani gospodarski kriminal že od nekdaj dela preglavice, se pri tem veliko govori o sociološkem, socialno-psihološkem in političnem smislu o tehnokratizmu, liberalizmu, podjetniško-poslovni birokraciji, vlogi tehnomenadžerskih plasti, kompetentni eliti, politični birokraciji, posredniško-političnih organizacijah, skupinskolastninskih nazorih, politično-gospodarskem lokalizmu, podjetniškem interesu itd. Toda zdi se, da tovrstno etiketiranje in besedna gimnastika ustvarjata več zmede kot jasnosti v razumevanju etiologije poslovne odklonskosti, kajti brez resnega in poglobljenega raziskovalnega dela ni mogoče preverjati najrazličnejših ad hoc in marsikdaj preveč čustveno »dognanih spoznanj«. Več »luči« v tovrstno etiologijo so prinesla nekatera posvetovanja, a so le bežno načenjala vprašanja, ki nas

zanimajo v kriminološkem smislu, to je vzročnost na črti družba — kriminal (koristne malverzacije ali poslovna odklonskost).

Vsekakor kaže (kot izhaja tudi iz tega stavka) iskati povezanost poslovne odklonskosti predvsem v razmerju do družbene dejavnosti, zlasti pa v zvezi z makro- in mikroekonomiko, tehničnim okoljem¹⁸ itd.

Še najmanj vemo o biopsihični plati etiologije poslovne odklonskosti, kar vse skupaj pomeni nezadostnost v poznanju vzrokov pojava. To mora biti tudi vzrok za neustrezno reagiranje na tovrstno problematiko, ki je čedalje hujša in zapletenejša.

b) Fenomenologija

Pojavoslovje je verjetno še najbolj znano področje poslovne odklonskosti; njegovo spoznavanje pa je vedno prepozno, da bi lahko koristilo vsaj v kriminalnopolitičnem smislu, če ne v gospodarskem, kajti reakcija, tako politična kot administrativna in kazenska, navadno zamuja za nekaj let.

Oblikam in načinom škodljivstva, kot so tiste, ki so imanentne gospodarskim razmeram, v katerih smo, ter prikitemu monopolizmu, kršitvam enotnosti jugoslovanskega trga, nelojalni konkurenci (doma in v tujini), prilaščanju presežne vrednosti, navijanju cen¹⁹, lažni dokumentaciji in nepravilnemu deklariranju blaga, sklepanju škodljivih pogodb, ponarejanju bilanc, lažnemu prikazovanju izgub, nepravičnemu izplačevanju nagrad in honorarjev, ovinkarskim kupčijam (switch), izigravanju devizne ureditve, fiktivnemu izvozu ali uvozu, neevidentiranim sklodom v tujini, prekupčevanju z devizami pri fiktivnih pogodbah, zadolževanju v tujini, prodaji prek velikega števila posrednikov, izplačevanju prek zasebnih kontov, neresničnemu prikazovanju poslovnega uspeha²⁰ itd., itd., se pridružujejo še drugi načini in oblike poslovne odklonskosti, nezanesljivost, nepoštenost in drugo, čemur je skupno geslo »znajdi se — na račun družbe«, marsikdaj v razmerah, ki so (bile) strpne, če ne celo ugodne in spodbudne za to.

¹⁸ Glej več o tem Najman, s. 84.

¹⁹ Glej npr. Miljarda več — beograjski Centroprodukt je tako rekoč brez dela skušal na račun tuzlanske Soda-soli zaslužiti milijardo lir, Delo, 20. 6. 1975, s. 10.

²⁰ Glej o tem zlasti Bukva, s. 256, Deisinger, s. 14, Tuškej, s. 109, in drugi.

¹⁶ Franko, Delo, 14. junija 1975, s. 21.

¹⁷ Grubiša, prav tam, s. 6.

Etiološko in fenomenološko lahko poslovno odklonkost povezujemo ne samo s splošnim družbeno-političnimi in gospodarskimi razmerami, marveč tudi s »tehnično, socialno in statusno«²¹ ureditvijo vsake delovne organizacije; ta lahko spodbuja ali zavira odklonkost glede na ugodno ali nasprotno ozračje v družbenem okolju in pri morebitnih deviantih. S tem pa poslovna odklonkost dobiva tudi politični pomen, ker je ne samo bolj ali manj organizirana, marveč se lahko tudi bolj ali manj upira zakoniti oblasti,²² posebno, ker imajo tovrstni devianti zasedene pripravne položaje in ustrezne zmožnosti za delanje poslovnih malverzacij in osebno izrabljanje. Zlasti poslovne malverzacije nastajajo ob naklonjenem ozračju prizadetega okolja, ob pomanjkljivem nadzorstvu in navadno v soglasju ali udeležbi bližnjih sodelavcev.

4. NEZAKONITOSTI V PRID OŽJIM SKUPINAM IN ZASEBNO PRILAŠČANJE

Zanemarjanje interesov združenega dela, skupinsko-podjetniške koristi, egoizem, privatizacija, nedisciplinarnost, neupoštevanje splošnih družbenih koristi, obhajanje in izigravanje dogovorjene gospodarske politike itd. ne glede na to, ali gre za skupine ali posameznika, pomeni oblikovanje določene morale (ali subkulture), ki se navezuje na nekatere poklice ali delovna mesta v gospodarskem življenju ali družbenih skupnostih. Razvija se zlasti povsod tam, kjer gre za upravljanje, usklajevanje, nadzorovanje itd., še posebno pa je to očitno v trgovini, bančništvu itd., oziroma posebno na tistih položajih v družbi, »ki se ukvarjajo s posredovanjem, ki si prizadevajo za obnavljanje gospodovanja in izkoriščanja«²³.

Lastnina je ključno vprašanje, ki nastaja v zvezi z gospodarjenjem z dobrinami (in ljudmi), in ker imamo predvsem dve obliki lastnine, se porajata dve obliki morale, ki sta si med seboj v nasprotju²⁴. Glede na to se nenehno nastajajo (in še bodo) poskusi uresničevanja zasebne in skupinske podjetniške koristi na račun splošne družbene. Od tod pa marsikdaj ni daleč do popolne privatizacije družbenega premoženja; tedaj si posamezniki zagotavljajo in pridobivajo osebne

(zasebne) koristi na račun premoženja, ki je last vseh.

Glede na to je pri nas prav v zadnjem letu prišlo do ostrega političnega boja zoper tehotkratizem; ta je s svojo koncentracijo moči v dosti delovnih organizacijah omogočil in razvijal skupinski podjetniški interes in z njim nato z nezakonitostmi in sploh kriminalom »privatiziral«²⁵ družbeno premoženje (tudi za zasebne koristi). Posebno nevarno in v spopadu z razglašanimi družbenimi načeli pa je bilo to, da je »v zavesti nekaterih kolektivov nastajalo prepričanje, da lahko nekdo živi na račun drugega, na račun izigravanja predpisov in podobno«²⁶.

Morda ni čudno, da je največ pojavov poslovne odklonkost odkritih v trgovini in sploh pri menjavi. Vse namreč kaže, da je trgovina in z njo bolj povezane dejavnosti najbolj kriminogeno področje našega poslovnega sveta; v njej se dosega nezasluzene provizije, izigravajo, obhajajo in kršijo se zunanjetrgovinski in devizni predpisi, odpirajo zasebni žiro-računi in ustvarjajo »črni fond«²⁷ v tujini, razširja se podkupljivost, zasebno okoriščanje v najrazličnejših oblikah, med katerimi številne sploh ne segajo v protipravnost, so pa nemoralne in zato prav tako ustvarjajo položaje, v katerih prihaja do nepravilne delitve dobrin, družbene neenakosti in ne z delom pridobljenega zaslužka.

Nezakonitosti v gospodarskem poslovnem življenju, imenovane »koristne malverzacije«, pomenijo predvsem pridobivanje koristi za nekatere družbene skupine, npr. delovne organizacije, ožje družbene politične skupnosti in podobno. Nosilec pojavov pri tem navadno ne gre za neposredne in osebne koristi, čeprav je v ozadju lahko tudi kaka zasebna korist. Ta snov je premalo raziskana, da bi lahko razgrnila celoten obseg motiviranosti za tovrstno odklonkost, povrhu tega pa so »koristne malverzacije«²⁸ celovito in zapleteno področje, povezano z družbeno-politično stvarnostjo.

Pri tem ni mogoče prezreti možnosti, da »koristne malverzacije«²⁹ kot iskanje neposrednih koristi za nezasebne, skupne, v posameznih družbenih skupinah sprejemljive namene nosijo v sebi kali in nevarnosti za množico kaznivih dejanj, ki pomenijo osebno prilaščanje, sprejemanje podkupnin, daril, poneverb, goljufij v službi,

²¹ Najman, s. 79.

²² Glej: Sprečevanje i suzbijanje kriminaliteta, s. 25.

²³ Grubiša, prav tam, s. 2.

²⁴ Glej več o tem: Lukić, s. 460.

²⁵ Morda so za ta namen v širši domovini znana podjetja »GG«, v katerih so povzročili milijarde izgub zaradi zasebnega prilaščanja.

²⁶ Marinc, Delo, 28. 7. 1975, s. 2.

doseganje izrednih popustov, ustanavljanje zasebnih podjetij v tujini ali zastopstev, skozi katera se pretaka družbeni denar v zasebne roke, dajanje podkupnin in korumpiranje odgovornih oseb v državnih organih in drugih organizacijah in podobno. Verjetno pa je največ takih primerov, ko »iznajdljivi« delajo za vsakega po malem (nekaj zase, nekaj za svoj TOZD, pri čemer je prvo odvisno od drugega ali narobe).

Najbrž ne gre zanikati možnosti, da koristne malverzacije prinašajo storilcem in njihovim skupinam kako trenutno rešitev in izhod iz težav in da taka dejavnost lahko postaja prijetnejša praksa kot doseganje pravih izidov in reševanje iz zagat na podlagi dela. Toda to je nasproti poštenim in prizadevnim nemoralno, da ne rečemo — nezakonito.

Drugo je seveda vprašanje tistega dela gospodarskega kriminala, ki izhaja iz čiste koristiljubnosti na takih delovnih mestih, ki omogočajo izrabljanje položaja, in ga ne spremlja iskanje skupinskih podjetniških koristi, čeprav bi lahko za obe vrsti odklonskosti rekli, da zanju velja pravilo: »kolikor več kdo ima, toliko več ima premalo«²⁷.

5. NEMORALA DEVIANTOV ALI SUBKULTURA POSLOVNE ODKLONSKOSTI

Vsaka družba ali celo družbene plasti, skupine in posamezniki imajo svoje predstave o tem, kaj je dobro in slabo,²⁸ koristno ali škodljivo, bodisi zanje ali za druge. Po tem razmerju se pogosto tudi ravnajo in delujejo glede na pričakovanja in namene, ki jih žele doseči ali ki jih morajo uresničiti. To lahko tudi pomeni, da ni enotnosti v presoji, kaj je prav in kaj ni prav, kaj je moralno in nemoralno, socialno in nesocialno itd., čeprav obstaja tudi kaka norma (zapisana ali ne), kako se je pravilno ravnati v posameznih družbenih položajih. Na kakem področju so se v zgodovini ali krajšem obdobju izoblikovala kolikor toliko enotna mnenja, ki lahko pomenijo večinsko podobo o tem, kako se je treba ravnati, in zato dobivajo splošen družbeni pomen (npr. pri morali, kulturi — kot jo razumejo zlasti v ameriški sociologiji), toda oblikujejo se posebni skupinski nazori (kultura, morala), ki jih večina pogosto imenuje nemorala, subkultura in podobno. Prav zato se pri vrednotenju na kakem področju ljudje delijo v posebne skupine.

²⁷ Rimann, s. 12.

Za deviante v gospodarskem poslovnem življenju se postavlja vprašanje, ali je v naših razmerah ob splošni razširjenosti prav določenega ozračja mogoče sklepati na določeno subkulturo določene odklonskosti ali nemorale nasproti tistemu, kar je škodljivo za moralno in splošno razglašano kot prav, dobro in družbeno zaželeno. Za subkulturo bi namreč popreproščeno povedano štel tak vrednostni sestav, ki se razločuje od splošnega ali osrednjega vrednostnega sestava vrednot in širše prevladujoče kulture na določenem področju²⁹ In kaj bi kazalo na to?

Glede na površno ugotovljene okoliščine kaže za naš namen zlasti naslednje:

— Mnenje posameznih skupin in posameznih ljudi, da ni nič narobe, če ponarejajo uradne listine, da bi pridobili kako korist za svojo delovno organizacijo (glej izjavo zveznega sekretarja za pravosodje o tonah ponarejenih dokumentov), zapeljevanje drugih v ponarejanje in podobno.

— Razširjanje ozračja, ki spodbuja negospodarno ravnanje, porabo prek dejanskih možnosti, in neučinkovito gospodarjenje, ki ga nato rešujejo z nebrzdanim poviševanjem cen, nelojalno konkurenco, podkupninami, izigravanjem in obhajanjem predpisov itd.

— Življenje in zdrževanje življenja na podlagi nenehne zadolženosti in v ustvarjanju miselnosti, da je to način gospodarjenja, pri čemer se formalno celo prikazuje poslovanje z »dobičkom«.

— Delovanje v egoističnem nazoru, da je dovoljeno vse, kar koristi delovni organizaciji, občini, republiki itd., četudi gre za kršitve zakonov, sporazumov, pa je v morebitnem soglasju ali z naklonjenostjo nekaterih političnih in drugih dejavnikov.³⁰ Pri tem gre še za pojave kot nacionalizem, lokalizem, liberalizem, splošno gledanje skozi prste itd. (tudi pri pravosodnih organih).

— Zbujanje podjetniško — zasebne miselnosti, ki vidi predvsem svoje osebne in zasebne koristi (tudi tipičen gospodarski kriminal), kar je v nasprotju z zakoni in splošnimi družbenimi koristmi.³¹

— Pritiski, iskanje olajšav in izjem ob gospodarskih ukrepih (ki so pogosto vsebine pravnih

²⁸ Glej več o tem: Lukić, s. 69.

²⁹ Glej več o tem: Wolfgang, Ferracuti: *Subculture of Violence*, 1967, s. 99—100.

³⁰ Glej sklepi predsedstva CK ZKJ, Komunist, 2. 6. 1975, s. 16.

³¹ Glej Marinc, Delo, 9. 8. 1975, s. 17.

norm ali dogovorov — le-ti so lahko tudi slabi, nepremišljeni itd. toda pacta sunt servanda), ki veljajo za vse enako.

— Ustvarjanje in oblikovanje posebnih tehnomenadžerskih struktur in plasti, poklicnih upravljalcev v gospodarstvu, ki s svojo izobrazbo, znanjem in koristmi, pristojnostjo itd. ravnajo z družbenim premoženjem tudi za ceno kršitev, zlorab in manipuliranja kot posebnega derivata tehnokratizma in tehnokratske zlorabe zaradi povečanja dobička, skupinskega lastništva in ekspanzije monopola nad presežno vrednostjo, politične dominacije³² itd.

Takšne »vrednote« določenih struktur, ki začinjajo dobivati svojo težo in pomembnost v poslovnem življenju, se lahko prenašajo, sprejemajo, izražajo, razširjajo in postajajo količinsko in kakovostno nasprotne prevladujoči morali. Taka »posebna morala, ki raste na gojišču blagovno tržnih mehanizmov, se uveljavlja nasproti splošnim moralnim normam socialistične samoupravne družbe«. ³³ »Morala« (v tem smislu nemorala) majhnih skupin se širi in razjeda prevladujočo moralo, kar je v jugoslovanskem gospodarskem poslovnem in deloma tudi političnem življenju dobilo tolikšne razsežnosti, da jim nadzorstvo — to je ponekod prav tako zapadlo tehnokratskim in birokratskim nagnjenjem — ni bilo kos in je morala vmes znova poseči energična politična akcija.

V poslovnem življenju je pogosto težko določiti, kaj je še moralno in kaj ni več (hkrati ko seveda lahko nastajajo tudi nove moralne norme). S pravno sankcioniranim ravnanjem je lažje. Toda v prvem in drugem primeru se devianti pogosto ne štejejo za to, kar so (kolikor morda ne gre za tipično osebno prilaščanje), kar jim daje nasproti drugim deviantom poseben položaj, še posebno, ker največkrat ne pripadajo nižjim družbenim plastem in zanje velja »priložnost za dobiček«³⁴ kot najpomembnejše merilo delovanja. Poleg tega pa imajo največkrat na svoji strani še javno strpnost, podporo poklicnega okolja, spoštovanje zaradi svojih poslovnih, javnih in političnih funkcij in zaslug. Pred pravosodjem oziroma odkritjem pa jih varuje diskretnost delovanja in nedosegljivost (zlasti v zunanji trgovini), zaupnost kupčij, domnevna in navidezna poštenost (čeprav z kriminalnimi kupči-

jami pridobe za sebe ali za delovno organizacijo več, kot zasluži delavec v enem letu), ugled itd. in pravzaprav tako žive dvojno življenje.

6. DRUŽBENE IN KRIMINALNOPOLITIČNE POSLEDICE

Že posamezni primeri kazenskih zadev z gospodarsko kriminalnostjo, ki prihajajo pred sodišča, kažejo na izjemno škodo, storjeno s tovrstno odklonskostjo. K sreči nikoli ne bomo spoznali, koliko je dejanske škode, ki jo mora utrpeti družba, kajti sicer bi lahko prišlo do iracionalnih ukrepov zoper povzročitelje. Vsekakor pa že to, kar vemo, daje misliti na naslednje.

— Poslovna odklonskost povzroča precej več gmotnih posledic kot verjetno vsaka druga odklonskost.

— Pojavi te vrste, posebno pa tisti, pri katerih gre za prilaščanje družbenega premoženja, morajo vplivati na razpoloženje množic; te lahko znova in znova ugotavljajo, da se ustrezni nasprotni ukrepi in akcije državnih in partijskih organov ne uresničujejo dosledno, da so zaradi tega neučinkoviti, itd.

— Gospodarska poslovna odklonskost naravnost kaže na to, da je moč neformalnih skupin in posameznikov tolikšna, da kratko malo od vzema veljavnost ustrezni pravni ureditvi in jo spreminja v formalno razglašanje nečesa sicer zaželenega, toda neuresničljivega.³⁵

— S tovrstnimi kršitvami pravnih in moralnih (poslovnih) norm se zanikujejo pomembne vrednote, zlasti pa odgovornost, poštenost, solidarnost, spoštovanje dogovorov, pravičnost, pridobivanje dohodka iz dela, odstranjevanje izkoriščanja in podobno.³⁶

— »Koristne malverzacije« delujejo škodljivo, razkrajajoče in protisocialistično v delovnih kolektivih, ki si tako zagotavljajo svoj položaj mimo samoupravnih socialističnih razmerij in na temelju izigravanja sprejetih vedenjskih norm.

— Nezakonito prilaščanje družbenega premoženja vpliva na politično razpoloženje v posameznih skupinah in kolektivih ter zavira samoupravno politično ureditev, njeno moralo in privlačnost.

— Ob formalni enakosti pred zakonom in različni stopnji prijemljivosti za razne vrste odklonskosti se postavlja vprašanje pravičnosti do po-

³² Glej gradivo s posvetovanja o tehnokratizmu in samoupravljanju,

³³ Kobe, s. 72.

³⁴ Lane, s. 88 v **White Collar Criminal**.

³⁵ Glej o tem tudi Grubiša, s. 6.

³⁶ Glej Popit: Odločilna vloga osebne odgovornosti, Delo 23. 7. 1975, s. 2.

sameznika; le-ta je lahko po svojem položaju v družbi prej prijet za kaj drugega kot za poslovno odklonskost, ki sicer povzroča toliko hrupa, pa razmeroma malo postopkov (kazenskih, upravnih in drugih).

— Če gre za milijardne škode, storjene s poslovnim kriminalom, je treba nastale vrzeli nujno mašiti z drugimi oblikami nadomeščanja izgubljenega (zviševanje cen, večji davki, izdajanje denarja, inflacija itd.). To pa ima neugodne posledice predvsem za malega človeka, saj pri tem izgublja zaupanje v razglašane družbene vrednote, ker so v nasprotju z dejanskostjo.

Množični pojavi poslovne odklonskosti »odstranjujejo pravno varnost v gospodarskem poslovanju, ignorirajo samoupravljanje in spodkopujejo njegov obstoj, zapuščajo pot socialističnih samoupravnih razmerij in obstoj delovnih organizacij podrejajo pasebni ali skupinski koristi.«³⁷

Nimamo podatkov, koliko nas stane kriminalnost v gospodarstvu in kolikšen del družbenega dohodka se sploh izgublja zaradi nepoštenosti in vlaganja v organizacije bolj ali manj neuspešnega nadzorstva. To dvoje bi morali upoštevati »kot del izdatkov gospodarskega razvoja«³⁸ družbe ter ugotavljati, kolikšen je vpliv na »prizadevanja, mobilnost in akumulacijo«³⁹ kapitala.

Čeprav je zlasti poslovna odklonskost neizogibna posledica hitrih, predvsem gospodarskih sprememb, ki se prilagajajo novim razmeram, bi država morala storiti več za varstvo gospodarjenja in samoupravljanja, »tako da bi odkrivala vse družbene in politične niti hudodelstva in njegov pomen ter jih odkrivala do korenin in javno osvetlila.«⁴⁰ To sicer skušamo na vse načine, toda kaže, da za zdaj še ne moremo priti do njegovih korenin; to kažejo zlasti izkušnje preteklega desetletja, saj se visoko zamišljeni sistem gospodarjenja ne uresničuje, nasprotno — omogoča izredno ekscesivnost in konfliktnost.

Poslovna odklonskost in vse, kar pod tem razumemo, všteti tipičen gospodarski kriminal za zasebno prilaščanje, poraja nezaupanje, znižuje družbeno moralo in spodbuja družbeno dezorganizacijo širokih razsežnosti,⁴¹ hkrati pa razjeda družbene ustanove ter sploh družbene organizacije in jih slabi, posamezniku pa jemlje spoštovanje do pravnih in moralnih norm. Tovrstno družbeno zajedalstvo in korupcijski vpliv ter po-

litične posledice ustvarjata družbeno razločevanje in gospodarsko neenakost ob pravni enakosti. Bolj ko sleherna odklonskost ustvarja tako pri skupinah kot pri posameznikih privilegije in zapostavljanje, s tem pa resno postavlja na kocko tudi politično ureditev. Od tod tolika zagnanost politike za njegovo zatrtje; pri pravosodju se kaže celo v iracionalnih in ne povsem zakonitih rešitvah (pregon prilaščanja dobrin kot politične odklonskosti).

7. REAGIRANJE ZOPER POSLOVNO ODKLONSKOST

Zatiranje poslovne odklonskosti je, ne glede na družbeno — gospodarsko določenost, zadeva državnega in samoupravnega nadzorstva. Politične organizacije pri tem predvsem oblikujejo ustrezno proti-kriminalno zavest javnosti in utrjujejo vrednote, s katerimi bi se upirali razširjanju strpnosti, nezakolitostim in stanju, po katerem se odgovorni (in neodgovorni) vedejo, kot da jih boj zoper škodljive pojave v gospodarskem življenju ne zadeva. Zaostrovanje odgovornosti in zakonitosti je torej bistveno vprašanje današnjega časa in ju gre podpirati (in sankcionirati) politično, gmotno in kazensko. Zato je treba pritegniti vse družbene sile k spoznanju, da so v marsičem tudi same pripomogle do stanja, v kakršnem smo, in da so odgovorne za to, da praksa ni sledila razglašanim izhodiščem družbenega in gospodarskega razvoja države. Glede na to je tudi kritika nadzorstva, izražena v raznih resolucijah in sklepkih, zadnje čase občutno milejša od tiste, ki je sledila pismu, čeprav je od njega minilo komaj dve leti in po pravilu razvoja zakonitosti ne bi smeli pričakovati neuspehov v tako kratkem času. Glede na to se dejansko kaže kriza odgovornosti in morale ter takšno stanje, o katerem so »zakoni podobni pajčevini, kajti če pade vanje kaj težkega in velikega, napravi luknjo in pobegne.«⁴²

Stopnja »vidnosti«⁴³ poslovne odklonskosti je pomembna okoliščina reagiranja; odvisna je od družbe kot celote, sil družbenega nadzorstva in počutja žrtev. V tem smislu v marsičem prispevajo in pomagajo mehanizmi reagiranja; ti so politični, gospodarski, represivni, samozaščitni, zlasti pri nas pa nastajajo še novi organi kot posebne ustanove samoupravljanja, a zanje bo šele praksa morala potrditi, ali nastajajo kot do-

³⁷ Najman- s. 93.

³⁸ Sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta, s. 18.

³⁹ Prav tam, s. 19.

⁴⁰ Lenin v navedbi Vodineliča, s. 37.

⁴¹ Glej tudi Robin, s. 258.

⁴² Vodinelič, s. 42.

polnilo ali kot nadomestilo klasičnim državnim organom.

Politično reagiranje zoper gospodarsko odklonskost je v zadnjih desetletjih pri nas čedalje pogostnejše, toda ne bi mogli reči, da je uspešnejše, saj se mu sicer ne bi bilo treba tako kampanjsko oglašati v čedalje krajših presledkih. Morda je treba vzroke za njegovo neučinkovitost iskati v tem, da se revolucionarne akcije v množicah izgublajo zaradi neujemanja med besedami in dejanskostjo, zaradi manjkanja političnih sankcij v primerih neuspešnosti in zaradi izogibanja odgovornosti v večini primerov.

Politično reagiranje se mora ukvarjati z vzroki in njihovim odpravljanjem, bodisi da gre za vprašanja v družbeni bodisi v kadrovski sestavi. Hkrati mora uravnati delovanje pristojnih nadzornih mehanizmov družbe, četudi s politizacijo v razumnih okvirih, kolikor toliko premočrtno, in ne danes tako, jutri drugače. Pri tem pa mora zakonitost veljati za vse enako — izjem ni.

»Prisiljevanje s sredstvi kazenskega prava je le skrajno sredstvo za združevanje potrebne družbene discipline in odgovornosti«⁴³ v gospodarskem življenju; le-to je podvrženo hitrim spremembam, tveganim odločitvam, prilagajanju in neštetim pojavom, ki se jih ne da vedno predvideti. Nadzorstvo s klasičnimi sredstvi državne sile in pravo sploh sta lahko le zadnja možnost, če odpove vse drugo. Toda nespametno je čakati tako dolgo, da se škodljivi pojavi v gospodarstvu razbohotijo v takem obsegu, da se nam sila kaže kot edina rešitev, dotlej pa ne storiti nič ali vsaj zelo malo. »Če bi morali biti to bitko samo pravosodni organi, je namreč ne bi dobili.«⁴⁴

Vendar se znova, kot pred leti, ugotavlja naslednje: preiskovalna služba še ni dobra, sodišča imajo slabosti, postopki so predolgi, deset kaznivih dejanj se med obravnavanjem sprevrže v eno samo, predvsem pravosodje je odgovorno za uresničevanje zakonov, nadzorstvo ni učinkovito, primanjkuje ustreznih kadrov, nadzorstvo nezadostno deluje pri preprečevanju, je nesmotrno organizirano, ima neustrezne gmotne možnosti za delo, se prepočasi prilagaja združenemu delu itd. Nastalo stanje je tudi odsev prenizke stopnje politizacije, zahteva se poostreitev kazenske politike itd.⁴⁵

⁴³ Kobe, s. 58.

⁴⁴ Franko, Delo, 14. 6. 1975, s. 21.

⁴⁵ Iz sklepov predsedstva CK ZKJ in IK CK ZK Slovenije (glej literaturo pod 39 in 44).

Če je pravo družbeni etični minimum, po katerem deluje tudi nadzorstvo pri izpolnjevanju svojih nalog, potem je treba storiti prej še marsikaj, kar lahko vpliva na moralno (poslovnega življenja in družbe sploh), in je zato iluzorno pričakovati vse od nadzorstva.

Družbeno samozaščitno delovanje je pri zatiranju odklonskosti dobilo takšno politično podporo, kot še nikoli poprej. Hkrati smo tudi formalno prišli v položaj, ko se poleg državnega nadzorstva za preprečevalne dejavnosti organizirajo še druge sile in se jim daje ustrezna družbena pomembnost (morda celo preveč optimistično). Glede tega se odpira dosti vprašanj, ki ostajajo odprta, vendar bi jih lahko omejili na dvoje področij, in sicer: kako naj državno nadzorstvo, ki temelji na sili, ureja svoja razmerja s samozaščitnim, da ne bo preveč ponujalo svojega pojmovanja, sredstev in metod v dejavnosti, ki niso prisilne, in kako urediti razvoj obeh, tako da bo skladen s splošnim razvojem socialističnega samoupravljanja (tudi pri omejevanju poslovne odklonskosti).

V zvezi s tem se porajajo tudi **novi organi samoupravnega nadzorstva**, npr. družbeni pravobranilec samoupravljanja, sodišča združenega dela, delavsko nadzorstvo itd. V praksi, ki nerada sprejema revolucionarne spremembe, ki ji ohranjanje statusa quo zagotavlja varnost itd. — doživljajo hude porodne krče.

Proces prenašanja državne oblasti na nedržavne organizacije kažejo, da izročanje posameznih prerogativ nadzorstva zunaj državne sfere poteka z večjimi zadržki in počasneje kot drugje, čeprav so ravno državni organi pri poslovni odklonskosti še najmanj učinkoviti.

8. KRIMINOLOGIJA IN POSLOVNA ODKLONSKOST

Ob razmišljanju o družbeno-gospodarski pogojenosti poslovne odklonskosti in vsega, kar lahko razumemo v zvezi s tem, o reakciji nanjo iz političnih in drugih ozirih, o neizmernosti škode (bodisi gmotne bodisi politične in moralne) itd. se nehote vsiljuje misel, kako razne družboslovne znanosti lahko pomagajo pristojnim dejavnikom v boju zoper ta pojav, immanenten sodobnemu gospodarstvu vsepovsod po svetu, ki nikakor ni posledica socialistične samoupravne ureditve, čeprav ji je verjetno dosti bolj nevaren kot vsaki drugi.

Če so gospodarska kriminalnost, prestopki in prekrški odklonsko vedenje, le-to pa se razločuje od normalnega, dopustnega in sprejemljivega, je torej pričakovati, da se bodo z njim ukvarjali predvsem kriminologija, pravo, sociologija in morda še etika, filozofija, politologija, ekonomika, itd., skratka predvsem tiste, ki se ukvarjajo z množičnimi pojavi v družbi. Pretekla praksa kaže, da so se z odklonskostjo v gospodarstvu še največ ukvarjali v pravu in dokaj manj povsod drugje, čeprav je bilo prirejenih nekaj pomembnih posvetovanj o raznih pojavih v gospodarskem življenju.

Za kriminologijo kot vedo, ki je najbolj poklicana za obravnavanje tovrstne odklonskosti in deviantov, pa bi morali ugotoviti zlasti naslednje.

— Pojavoslovje poslovne odklonskosti, vzročnost in silovitost politične reakcije tudi »naši«
kriminologiji nujno kažejo, naj se bolj premakne od raziskovanja kriminalnosti »revnih«
in nižjih družbenih plasti k odklonskosti tehnokratizma, podjetniške poslovne birokracije, posredniško-političnih organizmov in politične birokracije.

— Dokaj zanemarjeno je raziskovanje in pojasnjevanje odklonskosti v zvezi z delovanjem države, ideologije vladajočega razreda in samoupravnih mehanizmov, zlasti ob hkratnem upoštevanju ekonomike, trga, naložb, bančništva, zunanje in notranje trgovine, družbenih in gospodarskih sprememb sploh itd.

— Glede na to nastaja dejanska potreba po raziskovanju odklonskosti višjih družbenih plasti, skrite vloge delovnega mesta kot kriminogenega dejavnika, pomena gospodarskega prava za poslovno odklonskost itd., skratka — oblikovati bi bilo treba gospodarsko kriminologijo (primerjaj: »Die Wirtschaftskriminologie«).

— Ker je jugoslovansko nadzorstvo že večkrat odpovedalo pred tovrstno odklonskostjo, morda tudi zaradi zmotno pojmovane politizacije (ali pa morda zato, ker ima politizacija teh organov lahko več razsežnosti), zapiranja vase, nezaupljivosti pred javnostjo ali stroko (pred njo celo brez potrebe skriva najelementarnejše podatke o pojavih) in drugih vzrokov, se ne samo kriminologiji, marveč tudi drugim vedam kaže potreba po raziskovanju pojavov tudi v razmerju do družbenega interakcionizma (glej o tem zlasti tretjo točko sklepov predsedstva CK ZKJ — Komunist št. 22, 2. junij 1975, str. 16). V boju nadzorstva s poslovno odklonskostjo pa se sploh premalo uporabljajo znanje in izdelane metode.

— Če je že malo proučevanja poslovne odklonskosti iz zornega kota družbeno-gospodarske odvisnosti, potem še toliko manj vemo o biopsiho-socialnih lastnostih storilcev belega ovratnika, belih zapestnikov, o anatomiji poslovne morale itd.

— Medtem ko se je tradicionalna kriminologija ukvarjala predvsem s storilcem, ne oziraje se na vse drugo, se v sodobnem svetu spušča pri raziskovanju dejanskosti tudi v državo in njene mehanizme, družbo, kulturo, nadzorne organizme itd. in celo v politiko. To naj začenjajo razumeti tudi tisti, ki menijo, da morajo ostati nedotakljivi in da naj bi zaradi družbenih položajev imeli tudi tovrstno »imunitato«.

— Ker tudi v jugoslovanski raziskovalni politiki veljajo načela proste menjave dela med raziskovalci in uporabniki njihovih storitev, je torej jasno, da brez sporazumevanja obojih, kaj raziskovati ne bomo prišli dosti dlje kot doslej, ko ni niti kadrov, ki bi se s tem lahko ukvarjali. Raznovrstnost družbenih (da ne govorimo še o drugih) vzrokov poslovne odklonskosti in tega, kar se z njo povezuje, nanjo vpliva in jo omogoča, zahteva skladno proučevanje, v katerem sodelujejo razni družboslovni in drugi znanstvenoraziskovalni profili.

Vse namreč kaže, da bo treba kaj kmalu prebresti krizo, v kateri je vedenje v poslovnem življenju in poklicni dejavnosti zelo zanemarjeno torišče in ko nam je odklonskost višjih družbenih plasti velika neznanka. Če je kriminologija in sploh vsako družboslovno raziskovanje preveč vezano nato, kar odkriva in pozna nadzorstvo, in v svoji ustvarjalnosti ne sega dlje od tega, pa dejanskost kaže drugače, potem se morajo družboslovne vede potruditi, da bodo kolikor toliko zadostile željam po spoznavanju resničnosti. Tako pa se zdi, da gre v vseh prizadevanjih bolj za »verbalistično grmenje in družbeno dramiteljski srd«⁴⁶ kot za resno spoznavanje nevarnosti družbenih pojavov.

Dosedanje teorije o kriminalnem vedenju nižjih družbenih plasti pri deviantih poslovne odklonskosti verjetno odpovedo, vemo pa tudi da »odklonskost ni kakovost, ki je v vedenju samem, marveč v interakciji med storilcem in tistim, ki reagira na dejanje«. Vse to še bolj zapleta tisto, kar vemo. Hude težave so tudi z

⁴⁶ Markić B.: Samoupravljanje kot protitehnokratska alternativa, Naši razgledi, št. 11, 6, 6, 1975.

ustvarjanjem gospodarske kriminalistike, hkrati pa gre za »rekonstrukcijo kriminologije«⁴⁷ in za materialistično pojmovanje odklonskosti v gospodarstvu.

SKLEP

Poslovna odklonskost povsod po svetu (tudi v družbah z drugačnimi političnimi ureditvami) prihaja pred pravosodje in sploh organe formalnega družbenega nadzorstva v razmeroma majhnih razsežnostih (od znane odklonskosti kot celote in od obsega podobnih pojavov v resnici — ki pa ni znan). Nikjer ji ne morejo do živega, zlasti ne zato, ker gre navadno za odklonskost višjih družbenih plasti, ki imajo še znanje, zmožnosti, ugled in neredko tudi moč v družbi, da ne omenjamo še drugih sestavin in ne nazadnje zmožnost nadzorstva odkrivati in dokazovati deviantom kršitve, ki so jih storili, pa so jim težko dosegljivi in neredko v spoštljivi družbeni razdalji od poklicnih nadzorovalcev vedenja.

V socialističnih družbah ni dosti bolje kot v kapitalističnih, čeprav je bogatenje omejeno in izkoriščanje očitno prepovedano. Nastajajo pa nove razsežnosti in resnejše posledice glede na razglašane vrednote. Poslovna odklonskost, koristne malverzacije, prilaščanje družbenega premoženja itd., tja do socialne diferencije, občutijo predvsem mali ljudje, ko spoznavajo, da se dejanja ne ujemajo z besedami, in ko državni nadzorni mehanizem ni zmožen krotiti pojava v znosnih razsežnostih. Vse kaže, da je pri nas položaj še neprijetnejši, ker tudi gospodarjenje ni idealno in ker se kaže močna povezanost med gospodarjenjem, poslovno moralo, odgovornostjo in odklonskostjo. Osebna odgovornost je ne samo glede odklonskosti, marveč sploh v nadaljnjem razvoju samoupravne socialistične ureditve eno izmed najpomembnejših vprašanj. Kot je zastavljena doslej kaže pomanjkljivost, ali sama v sebi ali v nadzorovanju in uresničevanju ukrepov.

Politične akcije spodbujajo k učinkovitejši dejavnosti zavestnih in organiziranih sil, v številni politične organizacije, samoupravljanje, nadzorstvo itd., tja do novih ukrepov samozaščite, notranje kontrole in novih samoupravnih nadzornih organov, ki naj nadomestijo državne mehanizme tam, kjer se država polagoma umika. Čeprav ne kaže izgubljati optimizma, pa je treba znova poudariti, da zadevna kriza v tem letu ni

prva, a glede na posledice verjetno — najhujša (vsaj tako kažejo politične ocene). Zato se čuti resna potreba po ugotavljanju, zakaj je tako prav v družbi, kot je naša; takšni pojavi nas motijo in nam prav v gospodarstvu razvrednotijo vse tisto, kar si ustvarimo na družbeno-političnem področju. Tudi nedržavno (samoupravno) pravo si nasproti državnemu pravu (prav v gospodarstvu) nikakor ne more pridobiti enakega ugleda, prejšnje napake pa nam niso vedno opozorilo za poboljšanje in spremembe, tako glede poslovne etike, pogodbene discipline in solidarnosti, poslovanja kot glede pojavov, ki neposredno pomenijo kršitve norm gospodarskega vedenja. Zato prihaja pri tem še do enega spoznanja: preprečevanje z represijo nikakor ne upravičuje optimizma, ki ga goje nekateri, ko menijo, da je stanje mogoče popraviti s kazenskimi ukrepi, grožnjo in silo. Odgovornost vsekakor ni otrok kazni.

Poslovno odklonskost je v sedanjih razmerah še bolje proučevati po posameznih primerih kot s pomočjo statistike, ker ta ne kaže dejanskosti. Vsebina pojavov nam bolj kot številčni podatki kaže, da je treba v gospodarsko poslovanje vnesti »več pravičnosti in časti«⁴⁸ in bolj uporabljati preprečevalno delo z mehanizmi urejanja in nadzorstva v samem gospodarstvu. Danes je namreč precej znano, da je poslovna odklonskost »posledica naraščajočih nasprotij pravne ureditve in njenega gospodarskega temelja«⁴⁹. Naše gospodarske razmere to dokazujejo z vso kruto resničnostjo.

Politični sklepi in ukrepi za izboljšanje stanja v gospodarstvu določajo vrsto ukrepov za izboljšanje uspešnosti na raznih področjih in pri raznih organih. Čeprav ne omenjajo znanosti in raziskovalnega dela, je od novih spoznanj vendarle pričakovati nekatere prednosti v boju s poslovno odklonskostjo. Ta ni tako preprost. Gre zlasti za to, kaj vse sankcionirati kot odklonskost, kakšna so razmerja med devianti in žrtvami, kakšne naj bodo metode nadzorstva (državnega — samoupravnega, notranjega — zunanjega, pravnega — nepravnega itd.), kako daleč naj se država spušča v gospodarstvo, kakšno vlogo nameniti porabnikom, kako uspešnejše ugotavljati ustrezne podatke o pojavih itd., z željo, da bi vprašanja gospodarske odklonskosti ne samo bolj pojasnjevali, marveč da bi nam bila tudi bolj

⁴⁸ Zirpins, s. 55 v Aktuelle Beiträge zur Wirtschaftskriminalität.

⁴⁹ Bennhold, s. 175.

⁴⁷ Taylor, Walton, Joung, s. 52.

razumljiva in da se ne bi bojevali samo s posledicami, marveč bolj z vzroki. Ti pa so predvsem v gospodarstvu samem.

Rokopis končan 17. sept. 1975.

UPORABLJENA LITERATURA

1. **Aktuelle Beiträge zur Wirtschaftskriminalität**, Schriftenreihe, 5, Frankfurt/Main, 1974, 134 s.
2. Atanacković Dragoljub: Kaznena politika u oblasti privrednog kriminaliteta, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 11, 1973, 1, s. 5—31.
3. Berckhauer-Kury: Die Strafverfolgung bei Wirtschaftsdelikten in der Bundesrepublik Deutschland, **Kriminologisches Journal** 7, 1975, 3, s. 203 do 209.
4. Berenzon, A. — Jastrebov, V.: Kriminologičeskie issledovanije formirovanija ličnosti prestupnikov, posjagajuščih na socialističeskoe imuščestvo, **Sovetskaja justicija**, 21, 1970, november, s. 25—26.
5. Bernhold, Martin: Diebstahls und Wirtschaftskriminalität, **Kriminologisches Journal**, 5, 1973, 3, s. 161—180.
6. Bloch, H. — Geis, G.: **Man, Crime and Society**, New York 1962, 642 s.
7. Brajevič, B. — Ličenoski, B.: Neka pitanja i podaci s područja težeg kriminala u privredi i privrednih prestupa, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 12, 1974, 1, s. 115 do 124.
8. Bukva Mikan: Društveno ekonomski kriminalitet u 1973. godini, **Priručnik**, 22, 1974, 3, s. 256—260.
9. Cohen, Stanley, ed.: **Images of Deviance**, 1971, 255 s.
10. Cressey, D. — Ward, D.: **Delinquency, Crime and Social Process**, 1969, 1151 s.
11. Čehovin, Dušan: Rakaste rasti smo sami krivi, **Naši razgledi**, XXIV, št. 15 (566), 8. 8. 1975, s. 404 in 395.
12. Deisinger, Mitja: Gospodarski kriminal v zunanji trgovini, **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 25, 1974, 1, s. 14—19.
13. Delali smo počasi s preveč kompromisi — jugoslovanski tisk o gospodarsko političnih dogajanjih, **Delo**, 2. 8. 1975, s. 21.
14. Djuranović, Veselin: ZK pred velikim izpitom ob ekonomskih vprašanjih, **Delo**, 26. 7. 1975, s.
15. Dragan, Zvone: Ekspoze IS o letošnjih gospodarskih gibanjih, **Delo**, 25. 7. 1975, s. 3.
16. Duncan, Graeme: **Marx and Mill** — two views on social conflict and social harmony, Cambridge, 1973, 386 s.
17. Franko, Ivan: Poslovna morala ni le stvar sodišča, intervju, **Delo**, Sobotna priloga, 14. 7. 1975, s. 21.
18. Geis, Gilbert, ed.: **White Collar Criminal**, New York, 1968, 448 s.
19. Grubiša, Damir: Neobjavljena razprava na posvetovanju o teokratizmu in samoupravljanju, **Preddvor**, 23. 5. 1975, 8. s.
20. Haskell, N. — Yablonsky, L.: **Crime and Delinquency**, Chicago, 1970, 517 s.
21. Inciardi, James: Visibility, Societal Reaction and Criminal Behavior, **Criminology**, 10, 1972, 2, s. 217—233.
22. Joutsen, Matti: **The Potential for Corruption**, Helsinki, 1975, 75 s.
23. Kobe, P. in drugi: Gospodarska kazniva dejanja v veljavnem kazenskem pravu in potrebe po reformi glede na razvoj gospodarskega sistema, raziskava inštituta za kriminologijo, št. 39, 1974, 187 s. xerox.
24. Lukič, Radomir: **Sociologija morala**, Beograd 1974, 683 s.
25. Marinc, Andrej: Nujna temeljita analiza — intervju, **Delo**, 9. 8. 1975, s. 17.
26. Marinc, Andrej: Odločneje za spremembo gospodarske sestave in za obvladovanje inflacije, **Delo**, 6. 9. 1975, s. 4.
27. Marinc, Andrej: Z izoliranimi akcijami ne bomo razrešili osnovnih problemov, **Delo**, 28. 7. 1975, s. 2.
28. Markič, Boštjan: Samoupravljanje kot protitehno-kratska alternativa, **Naši razgledi**, št. 11, 6. 6. 1975.
29. Mays, John: **Crime and the Social Structure**, London 1963, 256 s.
30. Najman, Velizar: **Sociopatologija u socijalističkom društvu**, Beograd, 1973, 248 s.
31. Nettler, Gwynn: Embezzlement without Problems, **British Journal of Criminology**, 14, 1974, 1, s. 70—77.
32. Pečar, Janez: »Kriminaliteta belega ovratnika« in družbeno nadzorstvo, **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 24, 1973, 1, s. 25—37.
33. Peretti, Peter: La criminalità dal colletto bianco, **Quaderni di criminologia clinica**, 15, 1973, 1, s. 25—53.
34. Popit, France: Odločilna vloga osebne odgovornosti, **Delo**, 23. 7. 1975, s. 2.
35. Rimann, Bernhard: **Wirtschaftskriminalität**, Zürich, 1973, 340 s.
36. Robin, Gerald: Employees as Offenders, **Journal of Research in Crime and Delinquency**, 6, 1969, 1, s. 17—33.
37. Robin, Gerald: White Collar Crime and Employee Theft, **Crime and Delinquency**, 20, 1974, 3, s. 251—262.
38. Short, James, ed.: **Modern Criminals**, 1970, 192 s.
39. Sklepi predsedstva CK ZKJ o aktualnih idejno političnih problemih krepitve zakonitosti o poslovanju v gospodarstvu, **Komunist**, 2. 6. 1975, s. 16—17.
40. Spencer, John: White Collar Crime v **Criminology in Transition**, London, 1965, s. 233—266.
41. Sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta (poročilo generalnega sekretarja za 27. zasedanje generalne skupščine OZN), **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 11, 1973, 1, s. 5—31.
42. Stališča in predlogi ukrepov IS Skupščine SR Slovenije k oceni uresničevanja resolucije o družbeno ekonomski politiki in razvoju SR Slovenije ter neposrednih nalogah v letu 1975, **Delo**, 26. 7. 1975 s. 7—8.
43. Stališča predsedstva in IO RK SZDL Slovenije o družbeno ekonomski politiki in razvoju SR Slovenije, **Delo**, 18. 7. 1975.

44. Stališča in sklepi IK Predsedstva CK ZK Slovenije o stanju zakonitosti v SR Sloveniji, **Komunist**, 2. 6. 1975, s. 17—18.
45. Taylor, Walton, Young: **Critical Criminology**, 1975, 268 s.
46. Tuškej, Franc: Pojavne oblike kršitev v zunanjetrgovinskem poslovanju in načini odkrivanja, **Varnost**, 1973, 4, s. 109—113.
47. Uresničevanje zakonitosti in zatiranje gospodarskega kriminala — posvet predsednikov IS slovenskih občinskih skupščin, **Občan**, XIV, št. 14, 17. 7. 1975, s. 4—5.
48. Vodinelič, Vladimir: Socijalne razlike, **Pogledi**, IV, 1973, 9, s. 35—48.
49. Vračar, Stevan: Politički pokazatelji kriminaliteta u privredi, **Pregled**, LXI, 1971, 1—2, s. 41 do 46.
50. Zirpins, Walter: Wirtschaftsdelinquenz, **Kriminalistik**, 26, 72, 4, s. 186—189.

UDC 343.7/.73+343.351/.359

Business Deviance

Pečar, dr. Janez, Senior Scientific Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Several consequences of the general economic recession, such as inflation, negative economic and business balances, investments not properly covered, demand/offer discrepancies, less than rational business and economic policies, etc. make for a clima in which business deviance may simply be an adaptive consequence of the general economic situation and conflicts in the social suprastructure. Consequently the forms and causes of business deviance, »useful malversations«, and similarly denoted white collar crime, differ significantly from the classical white collar crime, where this is done purely in the private interest. This seems to be especially true, where unlawful business practices go to foster interests of

narrow groups, or, where searching for group business profits is in question.

Thus there emerges and grows a specific deviant mentality, i. e. a deviant business subculture with all apperaining social and criminopolitical repercussions. Given that the governmental enforcement seems to be inefficient, one has to look for ways and means to amend this state of affairs, especially within the economic and business structure itself.

Social sciences, and especially, should pay more attention to the problem, keeping in mind how to help in explaining, understanding and eliminating these practices.